

דף שבועי

בס"ד

פרשת האזינו, תשפ"ה, מספר 1589

"הֲרַנִּינוּ גוֹיִם עִמּוֹ כִּי דָם עֲבָדוּ יָקוּם וְנָקָם יִשְׁיב לְצָרָיו וְכָפַר אֲדָמָתוֹ עִמּוֹ"

ייחודה הכפול של תפילת אב הרחמים

אליעזר דניאל יסלזון

אב הרחמים אנו מבקשים מהקב"ה לזכור ולפקוד את המתים:³

**אָב הַרְחָמִים שׁוֹכֵן מְרוֹמִים, בְּרַחְמֵי הָעֲצוּמִים
הוּא יִפְקֹד בְּרַחְמֵים, הַחֲסִידִים וְהַיְשָׁרִים
וְהַתְּמִימִים, קְהֵלוֹת הַקֹּדֶשׁ שֶׁמְסָרוּ נַפְשָׁם עַל
קִדְשַׁת הַשָּׁם.**

פרט לחידוש המצוי בבקשה עבור המתים, מבליטה תפילה זו את הפניה אל רחמיו של הקב"ה. התפילה פותחת בביטוי שלא היה מוכר עד אז בנוסח התפילה: **אב הרחמים**. מקורו של הביטוי במדרש אליהו רבא ואליהו זוטא, ושם הקב"ה מכונה כך כאשר הוא מתקשה למצות את דינם של מקורביו.⁴ התפילה גם משלשת את אזכור הרחמים: 'אב הרחמים'; 'ברחמיו העצומים'; 'הוא יפקוד ברחמים'.

מה הרקע להדגשת רחמי שמיים בתפילה זו? נראה שתגובות אנשי קהילות שו"ם לגזירות ד'תתנ"ו במסע הצלב הראשון ולגזירות ד'תתק"ו במסע השני,

3 המקור הקדום ביותר להזכרת המתים על ידי החיים מובא במדרש תנחומא לפרשת האזינו: "לכך רגילין להזכיר המתים בשבת שלא ישוּבו לגיהנם. שכן איתא בת"כ 'כפר לעמך ישראל' (דב' כא:ח) אלו החיים. 'אשר פדית', אלו המתים. מכאן שהחיים פודין את המתים, לכך אנו נוהגין להזכיר את המתים ביום הכיפורים ולפסוק עליהם צדקה. שכן שנינו בת"כ יכול משמתו לא יועיל להם הצדקה? ת"ל 'אשר פדית' מכאן כשפוסקין צדקה בשבילם".

4 הביטוי מופיע במדרש אליהו רבה פרשה ט"ו בתיאור השבים מהגלות בספר ירמיהו (ל"א), הכוללים עיוור ופיסח: "ד"א עור ופסח, אילו בני אדם שבאו לידי מקרא ומשנה, ומלוכלכים בדרכים מכווערין. קשה לפני אב הרחמים להפסידן מן העולם". וכן במדרש אליהו זוטא פרשה ט' על מלך ישראל הושע בן אלה: "בימיו נלכדה הארץ וגלו עשרת השבטים בימיו, וכי מה נשתנה הושע בן אלה מכל מלכי ישראל שהיו לפניו, שנלכדה הארץ וגלו עשרת שבטים בימיו? אלא משעמד ירבעם בן נבט ועד שבא הושע בן אלה הייתה עבירה קשורה ביחיד, וקשה לפני אב הרחמים להגלות ציבור בעוון יחיד".

הקדמה

תפילת 'אב הרחמים' שנהוג לאומרה בקהילות האשכנזים בכל שבת שאין בה אירוע מיוחד, כגון שבת מברכים, שבת חתן, שבת ברית וכו', ניתקנה לאחר גזירות ד'תתנ"ו, הם הפרעות שהתרחשו בראשית מסע הצלב הראשון, בשנת 1096 למנינם. במסעם לארץ הקודש, עברו הצלבנים דרך עמק הריינוס, והתנכלו קשות לקהילות שו"ם; שפיירא (spier), וורמיזא (worms) ומגנצא (mainz). ההתקפות על הקהילות היו בחודשי הקיץ בסביבות חג השבועות, ומסיבה זו הקפידו לומר את התפילה בימי הספירה.¹

תפילת 'אב הרחמים' ייחודית. יש בה שני חלקים, ובכל אחד מהם תפילה מחודשת ומיוחדת, שאינה כלולה בסדר התפילות הרגיל שלנו.²

חלק א' – זכירת המתים על קידוש השם

בחלק הראשון של תפילה זו אנו מבקשים מהקב"ה לזכור את הנהרגים על קידוש השם. בקשה מעין זו אינה קיימת בתפילת העמידה, שבה אנו מתפללים רק על החיים ועל צורכיהם. האזכור היחיד של המתים בתפילה מתייחס לשבחו של מקום כמחיה המתים; 'ונאמן אתה להחיות מתים', ובא"י 'מחיה המתים'. לעומת זאת, בתפילת

* אליעזר דניאל יסלזון, יו"ר הנהלת המכון הגבוה לתורה באוניברסיטת בר אילן.

1 נראה שהתקנה הראשונה הייתה לומר את התפילה פעמיים בשנה; בשבת שלפני חג השבועות ובשבת שלפני צום ט' באב, שבהם תכפו הפרעות בקהילות אלה. בעמק הריינוס ובקהילות אשכנז המקוריות, נוהגים כך גם היום.

2 סדר התפילות הרגיל מודגם למעשה על ידי תפילת העמידה של ימות החול. תפילת העמידה תוקנה על ידי אנשי הכנסת הגדולה, ונקבעה בצורתה הנוכחית בסמוך לחורבן הבית. חכמים כללו בתפילה את כל המרכיבים של תפילת הקבע. היא מורכבת משבח, מהודאה ומסדרה של 13 ברכות עם בקשות מפורטות. הבקשות, הן מתחום היחיד והן מתחום הציבור, כוללות בקשות גשמיות ובקשות רוחניות, והן מכסות למעשה את כל צרכינו.

ל"ואהבת לרעך כמוך" מדגישה את המשקעים השליליים העלולים לתקוף את הנוקם והנוטר: "לא תקם ולא תטור את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך אני ה'" (וי' ט:יח).

2. נקמת ה' היא חלק מהנהגת העולם

הנקמה נתפשת כתכונה אלוקית, הקשורה להנהגת העולם, ובעיקר להתנהלות אל מול אומות העולם. הנושא אמור להישאר בידי מלכות שמיים, ואל לבני האדם להתערב בכך.

3. אימת הצנזורה

ייתכן שגם הפיקוח המתמיד על סידורי התפילה ועל הדפסת הספרייה התורנית לדורותיה, הרתיעו מעט את חכמי ימי הביניים מלתבוע נקמה מפורשת.

נקמה בגין הריגת צדיקים

מצינו במדרש שקיימת התייחסות מיוחדת לנקמה הנדרשת לאחר הריגת צדיקים. ולכן, גם הריגת הצדיקים בקהילות הריינוס הביאה את המחבר לחרוג מהמקובל, ולהתפלל במפורש לנקמת הקב"ה. וכך שנינו במדרש שוחר טוב על פרק ט' בתהלים:

ר' אבהו בשם ר' אלעזר אומר, כל צדיק וצדיק שאומות העולם הורגין אותו, הקדוש ברוך הוא כותבו בפורפוריא שלו (על מדי השרד שלו), שנאמר: "ידין בגוים מלא גויות" (תה' קי:ו), והקב"ה אומר לאומות העולם למה הרגתם הצדיקים שלי, כגון ר' חנינא בן תרדיון, וכל הנהרגין על קידוש שמי, והן כופרים ואומרים לא הרגנו אותם. מיד הביא הקדוש ברוך הוא פורפוריא שלו ודן אותם ונותן להם אפופסין (גזר דינם), הווי "ולא שכח צעקת ענוים".

סיכום

נראה שההלם שנבע מהריגת קהילות שו"ם במסע הצלב הראשון, יחד עם האסון הנורא של הריגת משפחות בידי ראשיהן, הביאו לחיבורה של תפילה מיוחדת זו.

כך חוברת לראשונה תפילה המבקשת לזכור את המתים עם שאר צדיקי העולם. כך חוברת לראשונה תפילה המבקשת נקם על פי הפסוקים הרבים המתארים את נקמת הקב"ה בכל חלקי התנ"ך.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

היו מגוונות. מסתבר שהיו שמתו על קידוש השם, אך מסתבר שנמצאו בקרבם גם כאלה שלפני מותם הרגו את בני משפחותיהם. מחבר התפילה אף רומז על המוות המשותף בציטוט מקינת דוד על שאול ויונתן בנו:

הַנְּאֻהָבִים וְהַנְּעִימִים בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדוּ. מְנַשְׂרִים קְלוּ מְאֲרִיּוֹת גְּבָרוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנֵם וְחַפֵּץ צוּרָם. יִזְכְּרֵם אֱ-לֹהֵינוּ לְטוֹבָה עִם שְׂאֵר צְדִיקֵי עוֹלָם.

התופעה נדונה כבר בספרי הראשונים. בדומה להתאבדות לוחמי מצדה אלף שנים מוקדם יותר, הנושא מעורר חילוקי דעות קשים בקרב חכמים.⁵ מחברי התפילה ביקשו להתמודד עם הבעיה על ידי הדגשת הרחמים והבקשה להפנייתם אל מקדשי השם של קהילות שו"ם, גם אם לדעת חלק מהראשונים, התאבדותם של חלק מאנשי הקהילות והריגת בני משפחותיהם לא היו ראויים.

חלק ב' – בקשת נקמה בגויים

גם החלק השני מיוחד. מדובר בתפילה היחידה בסידור התפילה, שבה אנו מבקשים מהקב"ה לנקום נקמת דם עבדיו. החלק השני מתחיל בבקשה: "וַיִּנְקוּם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבָדָיו הַשְּׂפוּף".⁶

אם נשווה את התפילה לתפילת העמידה, נמצא שאין באחרונה כל רמז לנקמה. יש בברכת המינים בקשה לעקר, לשבר, למגר ולהכניע את הזדים, אך אין זו בקשה לנקמה אלא בקשה למיגור הרוע. ואילו כאן אנו מוצאים בקשה מפורשת וייחודית לנקמה. נראה שהחידוש בבקשה זו גרם למנסח התפילה לסמוך את תפילתו על פסוק מהתורה, על פסוק מהנביאים ועל שלושה פסוקים מהכתובים:

וַיִּנְקוּם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבָדָיו הַשְּׂפוּף כְּפָתוּב

בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱ-לֹהִים: הֲרִינֵנוּ גוֹיִם עִמּוֹ

כִּי דָם עֲבָדָיו יָקוּם וְנָקַם יָשִׁיב לְצַרְיוֹ וְכַפָּר

אֲדַמְתוּ עִמּוֹ (דב' לב:מג).

וְעַל יְדֵי עֲבָדֶיךָ הַנְּבִיאִים כְּתוּב לֵאמֹר: וְנִקְיִתִי

דָּמָם לֹא נִקְיִתִי וְה' שָׁכַן בְּצִיּוֹן (יואל ד:כא).

וּבִכְתָּבֵי הַקֹּדֶשׁ נֵאמַר: לְמָה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אִיָּה

אֱ-לֹהֵיהֶם יִדְעוּ בְּגוֹיִם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבָדֶיךָ

הַשְּׂפוּף (תה' עט:ט), וְאֹמַר: כִּי דוֹרַשׁ דָּמִים

אוֹתָם זָכַר... (תה' ט:ג), וְאֹמַר: דִּין בְּגוֹיִם

מְלֵא גוֹיֹת מְחַץ רֹאשׁ עַל אֶרֶץ רַבָּה (תה' קי:ו).

סיבות אפשריות להימנע מבקשות הנקמה

נראה שההימנעות מהכללת בקשת הנקמה בסידור התפילה נבעה משלוש סיבות אפשריות:

1. האיסור לנקום ולנטור

האיסור "לא תקום ולא תטור", המופיע בפרשת קדושים, הרחיק את האדם מבקשת הנקמה. אומנם האיסור מיוחס לבני ישראל דווקא, אך הסמיכות

5 קידוש השם בקהילות אשכנז, כמו גם הריגת בני המשפחה בידי ראשיה, נדונו במחקרים רבים. סיכום נאות מצוי אצל איתן רייך בספרו: קידוש השם: מעקדת יצחק לעקידת אשכנז, רסלינג 2018. ובצורה תמציתית במאמרו "עקידת אשכנז" במגזין סגולה.

6 בסידורים הקדמונים היה הנוסח חריף יותר: וַיִּנְקוּם בַּיְמֵינוּ לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבָדָיו הַשְּׂפוּף, והדברים שונו מפני אימת הצנזורה הנוצרית.